

նոցա վարժեցնել, որ ուսմանց ծրագրին կուրորեն հետևելու սովորեն: «Ժողովներում պէտք է կարգալ նախ «յաղագս ուսուցաց» կանոններից մի քանիսը, մանաւանդ ինչ որ վերաբերում է պարկեշտութեան և հրահանգուած բարքին: Ապա տեսուչը թող յիշեցնէ, թէ ամենայն որ ազատութիւն ունի յայտնի խօսելու: Թէ արդեօք ինչ դժուարութիւններ կ'ենան հանգիպում կանոնների մէջ, կամ որ բաները չի կատարում: Արդէն ինքնին տարակուսութիւն է առաջ գալիս, եթէ տեսուչը հարկադրուած է լինում յիշեցնել, թէ խօսքի ազատութիւն է թող տրուած: Իսկ արդեօք որ և է երիտասարդ ուսուցիչ քաջութիւն կունենայ անկեղծօրէն համոզումները յայտնելու կամ խոստովանելու, թէ դարեւոր փորձերով նուիրագործած ծրագրից այս կամ այն կէտը անկատար է թողնում: Նա այլ ևս միաբանութեան հնազանդ զաւակ չի կոչուի և ուրեմն իւր վերայ այնուհետև հակողութիւնը աւելի պիտի բազմապատկուի, որով արդէն լաւ կըշտացած է: Աշակերտը նորան լրտեսում է, պաշտօնակիցները նորա ախոյեաններն են, վերատեսուչը նորա առաջնորդողն է, ամէն կողմից մատնութիւններ են թափում: Ուստի և ճիգուիտների մէջ ուսուցիչները մեծ վարկ չեն վայելում: Բացի ուսուցչապետներից և հետտրութեան ուսուցչից:

Մնում է յիշատակել աշակերտների իբրև ուսուցչի օգնականի գործածութիւնը, որ ճիգուիտների մէջ մինչև այսօր սովորական կարգ է: Յաճախէմ աշակերտները պատուի են արժանանում փոքրիկ ծառայութիւններ կատարելու ոչ միայն արտաքին կարգապահութեան համար, այլ և դաստիարակութեան և ուսուցման օգնելու: Ուսուցիչը նշանակում է տասնապետներ, Դոքա պէտք է լսեն անգիր սերտածները, շարագրութիւններ հաւաքեն ուսուցչին յանձնելու համար, մի տետրի մէջ նշանակեն, թէ այսանուն աշակերտի յիշողութիւնը քանի անգամ կանգ է առել, ո՞վ չի կատարել գրաւոր աշխատութիւնը կամ հետը չի բերել սեագիրը: Նաև ուրիշ բաներ էլ պէտք է գիտէ, եթէ ուսուցչից յատուկ պատուէր ստանայ: Դասարանի մէջ շատ տասնապետներ են կարգվում աստիճաններով բաշխուած ստորնագրերը բարձրագունին պէտք է լսէ և համար ու հաշիւ տայ: Ուսուցիչը բոլորի վերայ է հսկում և փորձում է նոցա հաւատարմութիւնը: Այս կարգը Բէլ-Լանկաստի բազմամարդ դասարաններում օգտով և շնորհով է կատարվում: Բայց ճիգուիտները մի աշակերտին չափազանցութեամբ միւսներից աւելի իշխանութիւն են տալիս: Նոցա մէջ այս կարգը մի գլխաւոր նպատակ ունի—գրգռել աշակերտի փառամոլութիւնը:

Վշխաւորելով բոլոր ասածները, ճիգուիտների մանկավարժութիւնը անշուշտ ընթանում է ըստ ամեն

նայնի մանրամասն խորհած ծրագրով: Այդ մի հպարտ ամբարձած շինութիւն է, ուր ամենայն նրբութիւն ճիշտ չափուած է և ճարտարութեամբ տեղը գրուած: Աւերան չեն պակասում նաև այլընդայլոյ զարդեր և սեթևեթ գրուադներ:

Սակայն չէրք միջնադարեան է և նեղ է այն առարկաների համար, որ արդի ժամանակը անհրաժեշտ է սեպում կրթութիւնն ու դիտութիւնը ծաղկեցնելու համար: Եւ ոչ մակարդակը կարող է փոխուիլ՝ առանց ամբողջ շէնքը փլուցանելու: Իսկ շէնքի մի քանի նոր յաւելուածներով՝ ինչպէս որ միաբանութիւնը փորձեց՝ այլ ևս անհնարին է լրացնել մեր ժամանակի պահանջները:

Ար ժամանակ, երբ որ ճիգուիտները կաթուղի եկեղեցու հմտագոյն ուսուցիչներ էին: Սակայն այնուհետև ուսուցման գործը այնպէս յառաջադիմել է ճոխացել է, որ անկարելի է այդ բոլորը արհամարհել, առանց մեծ վիճ բաց անելու դիտութեան և աղգերի կրթութեան մէջ:

Այսուհետև այն հասարակութիւնը, որ ճիգուիտների ձեռքին է թողնում կրթութիւնը, դարերով յետ է տանում իւր լուսաւորութիւնը և յառաջագիմութեան գլխին մահու վճիռ է հաստանում:

Իսկ զիջումներ անելու՝ ճիգուիտը ոչ կարող է և ոչ կուզենայ: Ապագան ցոյց կու տայ, թէ ճիգուիտների արբանքից մէկի խօսքը միաբանութեան զոյութեան մասին ինչպէս պիտի կատարուի: «Թող կամ ամբողջապէս մնան, ինչպէս որ են, կամ ընտ ոչ»:

Ս. Մ.

ԱՇԽԱՏՆԵԼՈՒ ԱՐՈՒԵՍ:

I.

ԲՈՒՈՐ արուեստներից ամենակարեւորը աշխատելու արուեստն է: Պէտք է միայն մի անգամ լաւ իւրացնել այն, որպէս զի հեշտութեամբ ձեռք բերուի ամէն դիտութիւն և վարժութիւն: Սակայն համեմատաբար շատ քեւրը տէր են այս արուեստին և մինչև անգամ այժմ, երբ «աշխատանքի» և «աշխատանքների» մասին խօսում են աւելի քան երբ երբէ, չէ կարելի իրօք նկատել, թէ այս արուեստը առանձնապէս տարածուած լինի: Ընդհակառակն, մեր ժամանակում աւելի

Հանգէս է գալիս որքան կարելի է աւելի քիչ աշխատելու: Կամ՝ աշխատանքին կեանքի միայն որոշ մի փոքր մասը յատկացնելու: Իսկ մնացած ժամանակը Հանգստութեան նուիրելու ձգտումը:

Այսպէս ուրեմն ըստ երեւութիւն աշխատանքն ու հանգստութիւնը ընդդիմակաց փոխադարձաբար իրար ժխտող հասկացողութիւններ են: Այս հարցը ամէնից առաջ պէտք է քննել որովհետեւ միայն աշխատանքը զովորանելը (որին մենք ամէնքս պատրաստ ենք) քիչ օգուտ կբերէ, չէ՞ որ դորանով անպատճառ աշխատանքի սէր չի զարթնի: Եւ քանի որ աշխատութիւնը դէպի աշխատանքն այնքան տարածուած չարիք: Համարեա թէ մեր ժամանակի մի հիւանդութիւն է, քանի որ իւրաքանչիւր ոք խօսքով այնքան փառասորում է աշխատանքը, իսկ իրապէս աշխատում է նորանից խոյս տալ՝ հաստրակական կեանքի պայմանների որեւէ բարեօրէման մասին խօսք չինել չէ կարող: Եւ այդ պայմանները բոլորովին անբարեփոխելի էլ կլինէին: Եթէ աշխատանքն ու հանգստութիւնը յիշատի իրար հակառակ ինչ ներկայանային: Մենք ամէնքս փափագում ենք հանգստութեան: Այս կարիքը բնական է, և՛ սովորական մահկանացուի և՛ բարձրագոյն հանձարի համար: Եւ ընդ միշտ լարուած մնալ չէ կարող, մինչև իսկ բանաստեղծութիւնը աւելի բախտաւոր ապագայ բնորոշելու համար ուրիշ խօսք չէ գտել, բայց եթէ «յախտեան հանգիստ»: Եթէ աշխատանքը անհրաժեշտութիւն է, իսկ հանգստութիւնը նորա հակադրութիւնը, ապա այն ասացուածքը, թէ «ճակատիդ քրտինքով պէտք է ուտես հացը», իրաւոր մի դառն անէծք է, և հետեւաբար երկիրն իրօք ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ թախիծի մի հովիտ: Որովհետեւ այսպիսի դէպքում իւրաքանչիւր սերունդի մէջ միայն քչերը կարող են մարդավայել կեանք անցկացնել և այդ էլ շնորհիւ միայն այն հանգամանքի (իսկ անէծքն էլ իսկապէս հենց այդ է), որ նոքա ստիպում են ուրիշներին իրենց համար աշխատել և իրենց եղբայրներին ստրկութեան լուծի տակ են պահում:

Հին աշխարհի մատենագիրները այսպէս էին մտածում: Նոցա կարծիքով բազմաթիւ

ստրուկների ծանր և յուսահատ աշխատանքը առանձին անհատների իրեն ազատ քաղաքացիների պէտք է հնարաւորութիւն տալ տէրութեան քաղաքական կեանքում մասնակցութիւն ունենալու: Ծան մեր դարում մի մեծ հասարակապետութեան քաղաքացիք իրենց պաշտ ունենալով մինչև իսկ քրիստոնէական եկեղեցւոյ պաշտօնականների՝ ս Դիլքը ձեռքներին պաշտպանում էին այն դրութիւնը, թէ որոշեալ մարդկային ցեղի դատապարտուած են սերունդէ սերունդ մինչև յաւիտեան ուրիշների համար աշխատելու:

Քաղաքակրթութիւնը միայն հարստութեան գրկում է զարգանում: Եւ աճում է հարստութիւնը լոկ դրամազուխների իրար վերայ կռտակուելով, իսկ զբամազուխները խոշորանում են նոցա՝ աշխատանքը շահագործելով, որոնք զորա համար արժանի վարձատրութիւն չեն ստանում: Հետեւաբար կրթութիւնը զարգանում է անարդարութեան հողի վերայ: Այս է հիմքն այն բոլոր դրութիւնների, որ մեր ժամանակներում տենդային վիճերի առարկայ են դարձել: Մենք մտադիր չենք այս մեր խնդրին չէ վերաբերում) նոցա համեմատական կամ բացարձակ ճշմարտութիւնը մանրամասնօրէն քննելու, այլ միայն նոցա հաւանականութիւնն ենք ընդունում: Եթէ բոլորն աշխատէին ինչպէս պէտք է, այն ժամանակ այդպէս կոչուած ընկերավարական հարցը ինքնին վճռուած կլինէր: Եւ մենք ուրիշ վիճի հազիւ թէ մի բանի հասցնէ: Բայց չեմ կարծում այս երբ և իցէ, գլուխ գայ լոկ միայն ստիպման միջոցաւ, և եթէ մինչև անգամ գտնուէին միշտ ֆիզիքական ստիպման միջոցներ բոլորի համար և բոլորի դէմ՝ շատ կասկածելի էր, թէ այդպիսի բանի աշխատանքը բեղմնաւոր լինէր: Հետեւաբար, ամէն ինչ յանգում է, այն կէտին, որ մարդու մէջ պէտք է դէպի աշխատանքը սէր զարթեցնել: Այս հարցը դնում է մեզ արդէն բուն «մանկավարժական» հողի վերայ:

Աշխատանքի սէրը մեր մէջ զարգանալ կարող է խորհրդածութեան և փորձի ծանապարհով, սովորել սէրը ոչ մի կերպ կարելի չէ, և նորա զարգացման վերայ (ինչպէս դժբախտաբար մենք ամէն օր տեսնում ենք) օրինա-

կը նոյնպէս ազդեցութիւն չէ գործում: Ամէն մէկին փորձը ցոյց կտայ՝ ով կամենայ իւր վերայ փորձել, որ ցանկալի հանգստութիւնը կարելի է դանել ո՛չ թէ կատարեալ կամ ըստ կարելւոյն մեծ հոգեկան և ֆիզիքական անգործութեան՝ այլ ընդհակառակն, մեր հոգեկան և մարմնաւոր ոյժերի հաւասարակշիռ գործունէութեան մէջ: Մարդու ամբողջ քննութիւնը աշխատանքի համար է սահմանուած և անողորմարար վրէժ է լուծում նոցանից, որոնք կամայականօրէն ուզում են փոխել այդ սահմանը: Ժիշտ է, որ մարդս արտաքսուած է դրախտից և զրկուած է հանգստութեան քաղցրութիւնից, բայց Աստուած նորան աշխատել հրամայելով՝ աշխատանքը նորա համար իբրև մխիթարանք անհրաժեշտ դարձրեց: Այդ պատճառաւ իսկական հանգստութիւն դանել կարելի է միմիայն գործունէութեան միջոցաւ: Այն է.— հոգեկան հանգստութիւն, երբ տեսնում ենք, որ մեր գործը յաջող ընթացք ունի, կամ երբ որևէ ձեռնարկութիւն զյուխ ենք հանում, և մարմնական հանգստութիւն՝ քնի ժամանակ, ուտելու ժամանակ և կիրարկելին՝ աշխատանքից հանգրստանալու այդ անփոխարինելի օրը: Գործունէութեան այսպիսի յարատեւ յաջող և միայն բնական ժամանակամիջոցներով ընդհատուող եղանակը ամենարդգաւորն է, որ կարելի է ենթադրել: Մարդ ուրիշ արտաքին երջանկութիւն չպէտք է ցանկանայ: Կտրելի է մինչև անգամ աւելի հեռուն գնալ և ասել, որ այս դէպքում նոյն իսկ գործունէութեան բնաւորութիւնը մեծ նշանակութիւն չունի: Ամէն իսկական գործունէութիւն, որ խաղ չէ, կարող է հետաքրքրական դառնալ, եթէ մարդ միայն լուրջ վերարարելու է դէպի այն, ոչ թէ գործունէութեան այս կամ այն եղանակը կամ բնաւորութիւնն է դարձնում մարդուն երջանիկ, այլ այն ուրախարար գիտակցութիւնը, թէ նա աշխատում է և նորա աշխատանքը պատկուած է յաջողութեամբ:

Ամենամեծ անբախտութիւնը, որ պիտի միայն կարող է լինել՝ առանց աշխատանքի կեանքն է, այն կեանքը, որ զրկուած է աշխատանքի պտուղներից: «Աշխատողները» իրօք անբախտ մարդիկ են, իսկ այդպիսիները բազմաթիւ են

և մինչև իսկ աւելի շատ՝ ապահովուած, բարձր, քան ստորին դասակարգերում: Չբաւորները աշխատանքի են դիմում անհրաժեշտութեան ստիպմամբ, մինչ հարուստները համարեա անյոյս կերպով և յաւիտեան դատապարտուած են աղքատութեան: շնորհիւ վատ դատարարակութեան նախապաշարմունքների և ամենակարող սովորութեան, որը որոշեալ շրջաններում իսկական աշխատանքն անհնարին է դարձնում: Մենք ամէն տարի տեսնում ենք, ինչպէս այդ կարգի մարդիկ իրենց ներքին դատարկութիւնը և ձանձրոյթը տառնում են ամարանոցներն ու տաք ջրերը, որոնցից ի զուր տեղը վերականգնուելիս են սպասում: Սկզբում նոցա բաւական էր ամառը, որպէս զի որ և է ֆիզիքական լարման շնորհիւ, գոնէ ժամանակաւորապէս բժշկուէին իրենց զարհուրելի հիւանդութիւնից՝ պարապութիւնից. այժմ նոքա հարկադրուած են արգէն այդ նպատակի համար գործ դնել նոյնպէս և ձմեռը, և այսպէս շուտով հիւանդանոցները, որոնցով լիքն են Եւրոպայի ամենալաւ տեղերը, ամբողջ տարին բաց կլինին այդ բոլոր անհանգիստ մարդոց բազմութեան համար, որոնք ամէն տեղ հանգստութիւն են որոնում: Բայց ո՛չ մի տեղ գտնել չեն կարողանում: որովհետև չեն որոնում այն աշխատանքի մէջ, «Վեց օր պէտք է աշխատես», ոչ աւելի և ոչ պակաս: Այս դեղով կարելի կլինէր մեր ժամանակի նեարդային հիւանդութիւնների մեծ մասը բժշկել, որքան և նոքա կարծես մի անէժք են դարձել, որ պարպ ծնօղները ժառանգութիւն են թողնում յետնորդներին: Ընդհանրապէս մեր ցանկութիւնը պէտք է լինի, ոչ թէ վայելել կեանք, այլ օգուտ քաղել նորանից: Ով այս չէ խոստովանում, նա արդէն կորցրել է հոգւոյ արիւթիւնը և անտեղի է այլ ևս կարծել, թէ կկարողանայ իւր ֆիզիքական առողջութիւնը այնքան պահպանել, որքան այդ թոյլ կտար իւր բնութիւնը, եթէ կեանքի կանոնաւոր եղանակ ունենար:

Այստեղ պէտք է մի փոքրիկ բացատրութիւն արուի: Ամէն աշխատանք միատեսակ չէ, կայ աշխատանք, որ ցոյցի համար է միայն աչք կաշկելու համար: Այս կարգին են պատ-

կանում մի քանի այսպէս կոչուած «կանանց ձեռագործներ» զինուորական պարտականութիւններէ մեծ մասը ինչպէս օրինակ վատ և անօգուտ նուագածութիւնը զաշնամուրի վերայ՝ որ սորդութիւնը մի որոշ աստիճան և ընդհանրապէս բոլոր խաղերը ի վերջոյ սոցա թուումն է նաև իւր սեփական կայքի «կառավարութիւնը» Գործունեայ և խոհեմ մարդը կարող է իւր համար աւելի պատշաճաւոր գրադմունք գտնել։ *

Միևնոյն պատճառով մեքենայի միջոցաւ կատարած աշխատանքը մեքենական և առհասարակ կտոր—կտոր գործը մարդուն այնքան քիչ բաւականութիւն են պատճառում և արհեստաւորը կամ գիւղական բանուորը շատ աւելի գոհ վիճակ ունի քան գործարանի աշխատաւորը որը և վրդովում է հասարակական հանգստութիւնը։ Բանն այն է որ այս վերջինը իւր աշխատանքի արդիւնքները խիստ քիչ է տեսնում։ Գործում է մեքենան — նա միմիայն նորա օժանդակող գործիքն է։ Բանուորը միշտ զրադուած է որ և է անիւ ուղղելով րայց երբէք ամբողջ ժամացոյց չէ պատրաստում որ իբրև արուեստի պտուղ իբրև մարդկային աշխատանքի իսկական արգասիք՝ կարող է նորան բաւականութիւն պատճառել։ Այսպիսի մեքենական աշխատանքը վիրաւորում է մարդկային արժանապատւութեան ընկան զգացումը որ անկասկած իւրաքանչիւր նոյն իսկ ամենաստոր մարդուն յատուկ է և նորան իսկական բաւականութիւն չի տալիս։

* Եվարացի պատեր Ժրայսիլը իւր մի հայրենակից սպայի մասին պատմում է որ երկու աստիճան գրադում լինելով միայն իւր միօրինակ ծառայութեան պաշտօնական գործերի անբեր կատարմամբ՝ իրեն անբախտ էր զգում րայց իւր հասկումով քի լինել է անբախտ։ Պատերը որին սպան դիմում է այս հարցով փողոցից կանկնց մի աղջիկ և խոստացաւ նորան մի արծաթ սալ երե ամբողջ օրը որտեղ վրայ հանգիստ նստէ արծաթի գդալը մեռի։ Ինչպէս նա նախատեսել էր աղջիկը կես ժամ անցած դիզոնութեամբ դէն մեկ գդալը ասելով որ իմիւր չի ուզում ժամանակը այսպիսի անօգուտ աշխատելով վատնել և չի էլ հաւատում որ այսպիսի գործի համար փող կ'օգտեն։—Անն քի լինել շատ մարդիկ ոչ մի բարեկամութիւն չեն զգում իւրենց «աշխատանքից»։

Եւ ընդհանրապէս բախտաւոր են այն մարդիկ որոնք կատարելապէս տարւում են իրենց աշխատանքով որոնք կարող են նրա մէջ արձածել իրենց ուժերը։ Այսպէս են օրինակ նկարիչները որոնք պէտք է ամբողջապէս խորասուզուին իրենց առարկայի մէջ եթէ կամենում են լաւ ըմբռնել այն և պատկերացնել բոլոր լրութեամբ գիտնականները որոնք բացի իւրեանց գործից համարեա ուրիշ ոչինչ բան չեն տեսնում այլ և զանազան «արտաքոյ կարգի» մարդիկ որոնք իրենց գործունէութեան նեղ շրջանի սահմաններում երբեմն ստեղծում են իրենց համար մի առանձին փոքրիկ աշխարհ։ Սոքա բոլորը առարկայօրէն առած գուցէ և սխալ կերպով ձգտում են յառաջ բերել բուն արդիւնաւոր օգտաւէտ և մարդոց համար անհրաժեշտ աշխատանք և շատերը նոցանից այսպիսի մշտական լարուած և գուցէ մարմնական առողջութեան ոչ բոլորովին օգտակար գործունէութեան մէջ մինչև խորին ծերութիւն են հասնում մինչդեռ շատ պարագայում հարուստ աշխարհի մարդիկ և ժամանակակից տիկիները մենք սկզբունքի տեսակետով ամէնից աւելի քիչ աշխատող դասակարգն ենք օրինակ բերում) շարունակ իրենց քայքայելալ առողջութեան յետեւից են ընկած։

Մեր ժամանակում պէտք է ամէնից աւելի հոգալ տարածելու այն համոզմունքը որ առանց բացառութեան բոլոր մարդոց մարմնական և հոգեկան առողջութիւնը պահպանելու համար անհրաժեշտ է նպատակաւոր մար աշխատանք և որ ուրեմն սա ներկայանում է այս պատճառաւ իբրև նոցա երջանկութեան պայմանը։

Սրա անհրաժեշտ հետեանքն այն կլինի որ պարագայ մարդիկ՝ պարագայ հենց իրենց կոչումով անկասկած այլ ևս արտօնեալ դասակարգ չեն համարուի և կլինին միայն այն ինչ որ են իրօք՝ մտաւորապէս խալ և վատառողջ մարդիկ որոնք զրկուած են կենքի իսկական և կանոնաւոր եղանակն ըմբռնելու կարողութիւնից։ Հենց որ այսպիսի հայեացք արտափայլի սովորութիւնների ընդհանուր հաստատուն համոզման արտայայտութիւնների մէջ՝ այն ժամանակ և միայն այն ժամա-

նակ կհասնի մարդկային կեանքի մի լուսա-
գոյն շրջան: Իսկ մինչև այս ժամանակը աշ-
խարհը կհեծէ մարդոց մի մասի չափազանց
և միւս մասի պակաս աշխատութիւնից, և
և դեռ մեծ հարց է, արդեօք որը նոցանից,
որոնք փոխադարձաբար ազդում են միմեանց
վրայ՝ աւելի զժրախտ է:

Ինչո՞ւ կարելի է հարցնեն, այս գրու-
թիւնները որոնց ուղիղ լինելը հազարաւոր
տարիների փորձով ապացուցուել է և որ մեզա-
նից ամէն մէկն զգում է, երբ աշխատում է
կամ չէ աշխատում՝ ինչո՞ւ այն ճշմարտու-
թիւնները որ բոլոր կրօններն ու փիլիսոփանե-
րը քարոզում են՝ միս ու արիւն չեն դարձել
մարդոց մէջ: Ինչո՞ւ մենք օրինակի համար
տեսնում ենք հազարաւոր «տիկիներ», որոնք
խիստ շատ զբաղւում են ս. Գրքով, բայց
անվրդով խաղաղութեամբ, հակառակ այնտեղ
կատարելապէս պարզ կերպով դրուած պա-
տուիրանին՝ աշխատում են շարափը շատ շատ
մի օր միայն, և կամ բոլորովին ոչինչ չեն
շինում, և ամբողջ վեց օր հանգստութեան
են նուիրում: Այս յառաջանում է զլսաւո-
րապէս աշխատանքի անկանոն ըստմանից
և զործադրութիւնից, որ և այդ պատճառաւ
յիշատի մի բեռն է դառնում: Հենց սրանով
մենք վերագառնում ենք մեր տուած վեր-
նագրի բացատրութեան: *

ԴԱՇՏԵՐ ՄՇԱԿԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

ԱՄԵՆԱԽԵԼԱՅԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐ.

* Բանի որ դեռ աշխարհիս երեսին սակաւ բնա-
կութիւն կար, մշակելու համար ազատ հողեր շատ
կային, այդ պատճառով էլ դաշտերը մշակում էին
բոլորովին նահապետական եղանակով, այն է՝ անգործ
հողը վարում էին և երեք տարի առաւ հունձ ստա-
նալուց յետոյ մօտ տասն և հինգ տարի շարունակ
երեսի վերայ էին թողնում և գործ գնում միմի-
այն իրրեւ արօտատեղի, իսկ ցանկելու համար վեր-
ցնում էին մի ուրիշ կամ բոլորովին անգործ և կամ

մօտ տասն և հինգ տարի անընդհատ հանգստութիւն
վայելած հող: Պարզ է, որ այն ժամանակ երկրա-
գործ մարդիկ կարէք չզգալով, չէին կարող գաղա-
փար նաև ունենալ հողեր պարարտացնելու մասին:
Այդպէս երկար ժամանակ առանց գործածութեան
ընկած հողը ուղղակի միջնորդութից կամ իր վերայ
արածող անասունների աղբից սնունդ էր ստանում:
այնպէս որ մինչև նրա երկրորդ անգամ մշակելն
արդէն բաւական չափով ոյժ հաւաքած կլինէր:
Երկրագործութեան այս եղանակը շատ և շատ հող
կաահանջէր, այն ինչ մարդիկ քանի գնում բազ-
մանում էին և տարեցտարի երկիրը նրանց համար
աւելի և աւելի նեղ էր դառնում: Ուստի և պա-
հանջ զգացին փոխել երկրագործութեան այդ ձևը,
ներկայումս այդ հին ձևի երկրագործութեան մա-
սին թէ Եւրոպայում և թէ բուն Ռուսաստանի
նահանգներում յիշատակութիւն անգամ չկայ:
Եւրոպանչիւր մարդ մի որոշ կտոր հող ունի, որից
օգտուել կարող է, Այժմ՝ մինչև իսկ երկրա-
գործութեան այն եղանակը, որով արաւ երկու տա-
րին մի անգամ հանգիստ է առնում, շատ երկրների
համար հողի պակասութեան պատճառով դարձեալ
անյարմար է համարւում: Աշխատում են առհասա-
բակ գտնել երկրագործութեան մի նոր եղանակ,
որով մարդիկ հնարաւորութիւն ունենան օգտուել
ամեն մի հողից ամենայն տարի: Արեւմտեան Եւրո-
պայի մի քանի տեղերում արդէն անցեալ դարու
վերջերից ընդունուած է երկրագործութեան այդպիսի
եղանակ, որով հողը երբէք հանգիստ չի առնում:
այն ինչ Ռուսաստանում այժմ գործադրուում է դեռ
այն եղանակը (паровая или трехпольная система),
որով ամենայն տարի դաշտի մի երրորդ մասը բոլորո-
վին պարապ է մնում: Դորա փոխարէն նոր եղա-
նակով ամբողջ հողը բաժանում են մի քանի մա-
սերի և միշտ հօցահատիկներից յետոյ ցանում են
առոյտ (եօնջա): Բսան տարի չի անցնի, և
սակաւ հող ունեցող երկրներում վաղուց ընդուն-
ուած երկրագործութեան այս եղանակը կփոխարի-
նէ ամբողջ Ռուսաստանում այժմ գործադրուող ե-
ղանակին, ինչպէս մի ժամանակ այժմեան եղանակը
փոխարինեց հին-նահապետականին: Եւ այս բո-
լոր փոփոխութեանց պատճառը հողի սակաւութիւ-
նն է, Այսքան պարզ է, որ մի քանի տարի գոր-
ծելուց յետոյ երկրին պէտք է մի կերպ վերադաձ-
նել իր կորցրած ոյժերը, որովհետեւ հարկւաւոր
փութերով հօցահատիկները և յարգը միմիայն օ-
գից չեն ստացել իւրեանց սնունդը, երկիրը իւր
ամենալաւ հիւթերը նոցա համար է գործադրել,
եթէ սկսենք միշտ նրանից սնունդ պահանջել, հան-
գիստ տալով միմիայն իւրաքանչիւր երկու տարին
մի անգամ, որքան և պողաւէտ լինի, այնուամե-
նայնիւ նրա ոյժը գնալով կնուազի:

* Խաղով, գերմանացի ուսուցչապետ Հիլրիխ Շապտե
գրից: